

گزارش رصد فرهنگی (۴۸)

وضعیت امید اجتماعی در ایران

گزارش «وضعیت امید اجتماعی در ایران» در مرداد ۱۴۰۲ منتشر شده است.

حدوداً یک دهه است که مفهوم «امید اجتماعی» در ایران مطرح شده که برآمده از شرایط جامعه طی سال‌های گذشته است. برخلاف مفاهیمی مانند سرمایه اجتماعی، جامعه مدنی و امثال آن که در کشورهای دیگر ساخته و پرداخته شده و بنا به ضرورت‌های اجتماعی و سیاسی در دوره‌های خاص سیاسی در ایران به کار گرفته شدند، مفهوم امید اجتماعی در کشورهای دیگر مفهوم‌پردازی جامعه‌شناختی نشده و طرح آن در کشور صرفاً براساس نیازهای درونی جامعه ایران و برآمده از منظومه فکری رهبر معظم انقلاب بوده است. البته ذکر یک نکته ضروری است: این گزارش به امید «در سطح اجتماعی و عمومی» تأکید دارد و نه امید در سطح فردی؛ همچنان که داده‌های این گزارش نشان خواهد داد، امید فردی متوسط به بالا ارزیابی می‌شود که بیشتر جنبه‌ای روان‌شناختی اعتقادی و مثبت‌گرا دارد (داشتن انگیزه، اعتماد به توانایی خود، امید به بهبود زندگی شخصی، رسیدن به اهداف با تلاش، توکل به خدا برای زندگی بهتر و ...). اما امید اجتماعی یعنی امید به روندها و نهادها (روندها و نهادهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مثلاً امید به وضعیت اقتصادی کشور، اشتغال و بیکاری، کاهش آسیب‌های اجتماعی، وضعیت دینداری مردم، امید به نهادهای سیاسی، روابط اجتماعی و ...) متوسط به پایین ارزیابی می‌شود. اگرچه این دو سطح با هم در ارتباط‌اند؛ اما امید فردی چون‌که به اعتقادات و ایمان و عملکرد شخصی فرد مرتبط است، با امید اجتماعی که به عملکرد نهادها و مشاهده روندها ارتباط دارد، متفاوت است، علی‌رغم پیوندها و ارتباطی که این دو با هم دارند.

امید در سطح اجتماعی اعتماد و اعتقاد به نهادها و ساختارها برای حل مسئله در سطح کلان نظام اجتماعی است. به همین دلیل به نظر می‌رسد که بر ساختن مقوله امید اجتماعی، حاصل وضعیت تاریخی اجتماعی است که در آن گفتمان‌های سیاسی اجتماعی موجود (اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی)، امیدبخش تلقی نمی‌شوند و در تحقق شعارها و اهداف خود ناکام بوده‌اند؛ وضعیتی فکری و عملی که در آن راه‌حل سیاسی و اجتماعی برای خروج از «وضعیت‌های مشکل‌زا» وجود ندارد یا اینکه راه‌حل‌های موجود از اعتبار عمومی برخوردار نیستند. به عبارت دیگر در وضعیت استیصال، چشم‌انداز فکری و عملی تغییر و بهبود وضعیت (گفتمان تغییر و بهبود) وجود ندارد یا گفتمان‌های موجود کارایی ندارند یا از اعتبار عمومی برخوردار نیستند. شواهد نشان می‌دهد که گفتمان‌های اصول‌گرایی، اصلاح‌طلبی و اعتدال‌گرایی در بین نخبگان و توده‌های مردم، از اعتبار پیشین برخوردار نیستند و به همین دلیل نیز دوگانه‌هایی مانند اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی در انتخابات مجلس سال ۱۳۹۸ و ریاست جمهوری سال ۱۴۰۰، انگیزه گسترده‌ای برای مشارکت سیاسی و اجتماعی به وجود نیاورد. شاید دلیل عمده مطرح شدن مفهوم امید اجتماعی، شکست پروژه‌های جمعی تغییر (چه در گفتار اصول‌گرایی و چه اصلاح‌طلبی) بوده است. گفتار اعتدال‌گرایی نیز که نام دولت خود را «تدبیر و امید» گذاشته بود، پروژه‌ای ناکام بود چنانکه اعتراضات اجتماعی گسترده از دی‌ماه ۱۳۹۶ تاکنون، نشان از ناکامی تمامی این گفتارها برای حل مسائل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور دارد. از همین جا می‌توان تأکید کرد که امید اجتماعی، صرفاً مفهومی اجتماعی و فرهنگی نیست، بلکه مفهومی سیاسی نیز هست و جنبه سیاسی آن در کنار جوانب فرهنگی و اجتماعی آن از اهمیت زیادی برخوردار است. امید به گفتمان‌های حل مسئله است و گفتمان‌ها، که حامل معانی و فرهنگ‌اند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

بنابراین نفس مسئله‌مند شدن و طرح امید اجتماعی به این معنی است که امیدها به نهادهای موجود کاسته شده

و شهروندان نسبت به آینده بیمناک شده‌اند و باید سیاست‌ها، راهکارها، سازوکارها و از این دست مفاهیم را به کار بست تا امیدها زنده شود. به همین دلیل انتخابات مجلس در سال آینده (پس از تحولات چند ماه گذشته)، از این نظر اهمیت دارد که مشارکت بالا در آن می‌تواند نشانگر احیای امید اجتماعی باشد و اما کاهش محسوس مشارکت سیاسی در آن می‌تواند به مثابه کاهش هرچه بیشتر امید اجتماعی به نهادهای موجود تلقی شود. با توجه به این مباحث، امید اجتماعی صرفاً معطوف به آینده نیست، بلکه همبسته با زمان گذشته و حال نیز هست؛ یعنی با توجه به مسیر طی شده و مسیری است که نیروهای اجتماعی برای بهبود زندگی اجتماعی در آینده تصور می‌کنند. ارزیابی از آینده نیز تا حد زیادی متأثر از ارزیابی از روندهای پیشین و وضعیت اکنون جامعه است. در این گزارش سعی شده بر اساس داده‌های پیمایش‌های ملی، وضعیت امید مردم به بخش‌های مختلف زندگی و به ویژه امید به آینده آن‌ها مورد بررسی قرار بگیرد. با توجه به مسئله‌مندی اقتصادی و معیشتی مردم، بخش زیادی از پرسش‌های پیمایش‌ها و نظرسنجی‌ها، به ارزیابی شهروندان از آینده اوضاع اقتصادی خود و جامعه معطوف شده است. اما علاوه بر ارزیابی آینده اوضاع اقتصادی، امید به آینده در حوزه‌های دیگر اجتماعی، ارزیابی اجتماعی و فردی، شاخص‌ها و ابعاد سنجش وضعیت امید اجتماعی در پیمایش‌ها بوده‌اند.